

Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století

/ Mikuláš Čtvrtník /

Dizertační práce zpracovávaná na Ústavu českých dějin FF UK pod vedením prof. dr. Zdeňka Beneše, CSc., se bude věnovat předně historiografickému směru, který v českém prostředí prosazoval Zdeněk Kalista a který je právě Kalistou označován jako „duchové dějiny“. Kalista ve svém metodologickém rozvrhu „dějin duchových“ navázal na předcházející tradici německé „Geistesgeschichte“, provozované především od počátku 20. století v německy mluvícím prostředí. Ta by měla představovat druhé těžiště práce. Předpokládáná dizertační práce by měla být metodologického, teoretického charakteru.

Následující body představují základní motivy, kterými se bude práce zabývat:

1. Kalistova vlastní metodologická koncepce. Donedávna v podstatě nepřístupný fond Zdeňka Kalisty v Památníku národního písemnictví je s podmínkou souhlasu Kalistových pozůstalých již zpřístupněn, je tedy možné čerpat také z nepublikovaných Kalistových textů.

2. Druhým podstatným bodem bude zkoumání německé *Geistesgeschichte* jako specifického směru v historiografii, a to nikoliv pouze s omezením na časový horizont 19. a 20. století. *Geistesgeschichte* má podle některých interpretů svůj pomyslný počátek již u Giambattisty Vica. Návaznost *Geistesgeschichte* na Vica se uvažuje především pro Vicovu specifickou koncepci poznání a pro jeho koncept vývoje civilizací.

3. Dizertační práce prozkoumá metodologii historiografických směrů, které lze klást do blízkosti *duchových dějin*, resp. *Geistesgeschichte*. Především jsou to *dějiny idejí* (*history of ideas*), *intelektuální dějiny* (*intellectual history*), *dějiny mentalit*, *kulturní dějiny*, *dějiny pojmů* (*Begriffsgeschichte*). V tomto ohledu by dizertační práce rozšiřovala zorné pole také na francouzské prostředí a na historiografii ve Spojených státech amerických ve 20. století. Jedna z otázek pak zní: Jakým způsobem na sebe působila německá tradice *Geistesgeschichte* (pro Kalistu a jeho *duchové dějiny* toto nelze předpokládat) a zmíněné příbuzné směry ve Francii a v USA? Docházelo k vědomému přejímání metodologic-

kých postupů, schémat atd.? Pokud ano, jakými kanály docházelo k jejich interakci?

4. Ač je Kalista ve své snaze založit *dějiny duchové* a interpretovat historii *duchově dějinným* způsobem spíše ojedinělým zjevem v rámci české historiografie, přesto lze shledat i u dalších českých historiků 20. století (jako např. Josef Pekař, Evžen Stein, Jan Slavík, Jaroslav Werstadt, Bedřich Mendl, Vlastimil Kybal, Bedřich Baumann, František Kutnar, v dějinách umění a architektury především Max Dvořák, ale také Zdeněk Wirth, Antonín Matějček ad.) postupy, teoretická východiska, koncepty atd., které jsou důležité také pro *duchové dějiny* v pojetí Kalistově. Vedle jejich pojednání zamýšlí dizertační práce vyhledat v českém historickém prostředí významné příspěvky, které by bylo možné zařadit do rámce historiografických směrů, jež jsme definovali jako příbuzné k *duchovým dějinám* či které se ani neřadí do určitých vyprofilovaných směrů, nýbrž alespoň staví na podobných základech.

5. *Duchové dějiny* jakožto specifický historiografický směr budou zařazeny do kontextu předcházející historiografické tradice v českých zemích. Důraz bude mimo jiné kladen na srovnání a vymezení *duchových dějin* vůči romantické historiografii první poloviny 19. století a vůči následujícímu empirickokritickému dějepisu, někdy ne zcela správně označovanému jako pozitivistické dějepisectví, 19. a první poloviny 20. století. Práce se bude zabývat otázkou, která východiska, postupy, metody předcházejícího historiografického vývoje přebíraly – vědomě i nevědomky – *duchové dějiny*.

6. V neposlední řadě nechce plánovaná dizertační práce pominout také vymezení *duchových dějin* vůči jiným historiografickým směrům, které se provozovaly v českých zemích ve 20. století.

7. Specifický a v jistém smyslu interdisciplární exkurs bude představovat pokus o propojení teorie v historické vědě a v archivnictví (archivní vědě). V současné době vznikají v archivní teorii pozoruhodné koncepty, které do určité míry mění pohled jednak na archivní praxi, jednak také na charakter dokumentu (budoucího historického pramene), na podstatu archivního výběru/hodnocení. Dokumenty, které archivář vybere do archivu, způsob, jakým je vybere/hodnotí (appraise, trier, évaluer, bewerten), v jaké struktuře dokumenty převezme (archivář se podílí na samotném utváření struktury uspořádání dokumentů u původce) – jsou faktory, které budou určovat formu, ale možná i obsah (srv. analogickou situaci v narativním dějepisectví) budoucích historických pramenů. Autor se v dizertační práci pokusí otevřít otázku, jakým způsobem archivnictví a archivní věda vstupují do procesu konstituování pramenů, s nimiž později pracuje věda historická. Také *duchové dějiny* pohlížely na „své“ prameny specifickým způsobem. Ne-

bylo by však možné představu *duchových dějin* (a dějepisectví vůbec) o svých pramenech problematizovat či prohloubit s pomocí zamyšlení nad stádiem, ve kterém se historické prameny teprve rodí?

Jak v českém, tak kupodivu ani v německy mluvícím prostředí neexistuje mnoho studií, které by se *dějiny duchovními*, resp. *Geistesgeschichte* z metodologického hlediska zabývaly. V českém prostředí to je především Jan Horský, jenž se Kalistově metodologii a vybraným pojmům věnoval především ve sborníku „Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení“.¹ Dále jsou to studie Zdeňka Beneše, a to jak ke Kalistovi samotnému, tak obecněji také k tradici „rozumějící historiografie“.² Do rámce kulturních dějin zasadil Kalistu Zdeněk Hojda.³ Nakonec zmiňme ještě Renatu Ferklovou, která vedle publikací ke Kalistově osobě a historické metodologii spravuje Kalistovu pozůstalost v Památníku národního písemnictví.⁴ V německy mluvícím prostředí se tématu *Geistesgeschichte* věnovali například Hans-Joachim Schoeps,⁵ Stephan Otto,⁶ Max Wehrli,⁷ Erich Rothacker⁸ či v poslední době například Luise Schorn-Schütte.⁹ Naopak dostatek literatury existuje pro americkou tradici *intellectual history* a *history of ideas*. Z novějších sekundárních

- 1 Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy (ed. Jan Horský). Ústí nad Labem 1999. Vedle dalšího množství Horského studií uvedme alespoň nedávnou publikaci Horský, Jan: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Praha 2009.
- 2 Beneš, Zdeněk: Zdeněk Kalista a česká rozumějící historiografie. In: Kalista, Zdeněk: Cesty historikova myšlení. Praha 2002, s. 5–19. Beneš, Zdeněk: Zdeněk Kalista. Pokus o duchovní portrét. Historický obzor IX, 1992, s. 270–272. Beneš, Zdeněk: Dějiny, odpovědnost, osobnost (Příspěvek k poznání historického myšlení Z. Kalisty na konci 40. let 20. století). In: Historik zapomenutých dějin (edd. Marie Koldinská, Alice Velková). Praha 2003, s. 63–71.
- 3 Hojda, Zdeněk: Kulturní dějiny u Zdeňka Kalisty a dnes. Z Českého ráje a podkrkonoší, supplementum 6, s. 25–32.
- 4 Ferklová, Renata: Zdeněk Kalista – Pekařův žák, interpret a polemik. Z Českého ráje a podkrkonoší, supplementum 1, s. 29–40. Ferklová, Renata: Pohnutá historie o Zdeňku Kalistovi, varhaníkovi, který ovládal rejstříky dějepisné vědy i poezie a kterého Bůh přes nepřázeň světa obdařil velikým nadáním. In: Kalista, Zdeněk: Valdštejn. Historie odcizení a snu. Praha 2002, s. 7–33.
- 5 Schoeps, Hans-Joachim: Was ist und was will die Geistesgeschichte. In: Gesammelte Schriften Bd. 6, Hildesheim-Zürich-New York 2000, s. 1–141. Schoeps, Hans-Joachim: Was ist und was will die Geistesgeschichte? Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte 25, 1973, s. 243–260. Schoeps, Hans-Joachim: Geistesgeschichte als Lehrfach. Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte 8, 1956, s. 308–319.
- 6 Otto, Stephan: Materialien zur Theorie der Geistesgeschichte. München 1979.
- 7 Wehrli, Max: Was ist/war Geistesgeschichte? In: Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1910–1925 (edd. Christoph König, Eberhard Lämmert). Frankfurt am Main 1993, s. 23–37.
- 8 Rothacker, Erich: Philosophiegeschichte und Geistesgeschichte. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 18, 1940, s. 1–25.

textů zmiňmě alespoň třetí svazek kolektivní monografie „*Historiography. Critical Concepts in Historical Studies*“ redigované Robertem M. Burnsem, jenž poskytuje základní přehledné uvedení do problematiky.¹⁰

Dizertační práce zamýšlí přispět k dalšímu poznávání metodologie a teorie historické vědy v českých zemích ve 20. století. Hodlá pokračovat ve sledování vztahů mezi českým a evropským dějepisectvím. A to nikoliv pouze v zaměření na explicitní recepce, nýbrž rovněž na rovinu „ideálních“, neuvědomovaných a přitom existujících spojníc mezi českým a evropským dějepisectvím. V poslední řadě se pokusí o propojení historické a archivní teorie především v otázce historického pramene a jeho geneze.

9 Schorn-Schütte, Luise: *Neue Geistesgeschichte*. In: *Kompass der Geschichtswissenschaft* (edd. Joachim Eibach, Günther Lottes). Göttingen 2006, s. 270–280. Schorn-Schütte, Luise: *Ideen-, Geistes-, Kulturgeschichte*. In: *Geschichte. Ein Grundkurs* (ed. Hans-Jürgen Goertz). Reinbek bei Hamburg 2007, s. 541–567.

10 *Historiography. Critical Concepts in Historical Studies*, vol. III. *Ideas* (ed. Robert M. Burns). London – New York 2006.